

A. ARHIN, *Trgovina ljudima u svrhu radne eksploatacije: struktura i dinamika...*
Zb. Prav. fak. Sveuč. Rij. (1991) v. 34, br. 2, 1019-1042 (2013)

1019

TRGOVINA LJUDIMA U SVRHU RADNE EKSPLOATACIJE: STRUKTURA I DINAMIKA PRAVNOG OKVIRA U REPUBLICI SRBIJI

Dr. sc. Antonela Arhin
Centar za dijasporu i transnacionalne studije
Sveučilište u Torontu (University of Toronto)
Kanada

UDK: 348.431(497.11)
Ur.: 10. svibnja 2012.
Pr.: 2. rujna 2013.
Pregledni znanstveni rad

Sažetak

Većina akademika i eksperata problematiku trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije promatra kao fenomen vezan za postojanje iregularnih migracija i državnu bezbjednost, i kao takvog ga definiše i Protokol Ujedinjenih naroda za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebice ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju Ujedinjenih naroda protiv transnacionalnog organiziranog kriminaliteta. Iako se na taj način marginalizuje sagledavanje pitanja trgovine ljudima s aspekta povrjede ljudskih prava i ljudske bezbednosti, ovaj Protokol je definisao sam pojam trgovine ljudima u okviru međunarodnog pravnog sistema i, iako uz niz kritika na račun njegove generalizacije i neadekvatne operacionalizacije, pokrenuta je borba protiv ovog krivičnog dela i unapređeno formulisanje strategija i obveza koje države imaju u vezi sa pružanjem podrške i pomoći žrtvama. Ovaj rad problematiku trgovine ljudima smešta u kontekst radne eksploatacije i fokusira se na analizu pravnog okvira koji se razvio u Republici Srbiji u posljednjih deset godina. Autor na kraju rada predstavlja novine u spektru međunarodnih i regionalnih pravnih instrumenata koje za cilj imaju da omoguće pravovremenu i efikasnu borbu protiv trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije.

Ključne riječi: *trgovina ljudima, Konvencija UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminaliteta, Protokol UN-a za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebice ženama i decom, Srbija.*

1. UVOD

Iako mnogi ropstvo smatraju delom prošlosti koje je zvanično ukinuto Aktom o aboliciji ropstva 1833. godine za koji su između ostalih bili zaslužni britanski parlamentarac William Wilberforce i grupa abolicionista, ono je još uvijek prisutno među nama i danas postoji u oblicima koji se razlikuju od ranijih. Nekadašnje klasično ropstvo je menjalo forme tokom vekova i u savremenoj terminologiji se najčešće povezuje sa eksploatacijom kroz trgovinu ljudima. Kroz svakodnevnu štampu, TV programe, izvešća i naučna istraživanja saznajemo da je ona prisutna na globalnom nivou i to u nesvakidašnjim razmjerama. Moderna trgovina ljudima predstavlja evoluciju ranijih oblika eksploatacije ljudi i, kao takva, ne pravi ni geografsku niti rasnu razliku. Postoji nekoliko kategorizacija trgovine ljudima i jedna od njih obuhvata sledeće oblike:¹

- 1) Trgovina ljudima u svrhu seksualne eksploatacije:
 - a) Oblici koji se odnose na komercijalnu seksualnu eksploataciju:
 - i) prostitucija
 - ii) striptiz
 - iii) masaža sa specijalnim završetkom
 - iv) pornografija
 - v) seks turizam
 - b) Oblici koji se odnose na nekomercijalnu seksualnu eksploataciju:
 - i) rani brak
 - ii) prinudni brak
 - iii) nevjeste iz kataloga
 - iv) brak u svrhu rađanja dece
- 2) Trgovina ljudima u svrhu radne eksploatacije se odnosi na rad u:
 - a) domaćinstvima
 - b) građevinarstvu
 - c) poljoprivredi
 - d) radionicama
 - e) industriji zabave
 - f) oružanim sukobima
 - g) uslužnoj industriji
- 3) Trgovina decom se odvija u sledećim oblicima:
 - a) prostitucija
 - b) pornografija
 - c) seks turizam

¹ Mattar, M., *Comprehensive Legal Approaches to Combating Trafficking in Persons: An International and Comparative Perspective*, Washington, D.C., The Protection Project at the Johns Hopkins University School of Advanced International Studies, 2006, str. 10-12.

- d) prinudni rad
- e) rad u domaćinstvu
- f) prosjačenje
- g) usvajanje
- h) trgovina organima
- i) distribucija droge
- j) oružani sukobi
- k) kriminalna dela

Većina akademika i stručnjaka danas pitanje trgovine ljudima posmatra kroz prizmu iregularnih ili ilegalnih migracija, s obzirom da se korijeni problema istih nalaze u veoma sličnim faktorima pritiska i privlačenja. Konvencija Ujedinjenih naroda protiv transnacionalnog organiziranog kriminaliteta, zajedno sa tri dopunska protokola, trgovinu ljudima promatra upravo sa tog gledišta rizikujući da zaštita prava žrtava trgovine bude marginalizovana.² Ipak, ovi instrumenti, sa pravnog aspekta, predstavljaju veliki podrstrek naporima koji se ulažu da bi se što bolje razumio ovaj fenomen, kao i pružila podrška žrtvama trgovine ljudima. Imajući u vidu da je problematika trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije do sada zauzimala vidno centralno mjesto u literaturi i naučnim istraživanjima, cilj ovog rada je da, nasuprot tom, analizira fenomen trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije i konkretnije na koji način Republika Srbija pristupa rešavanju ovog problema u okviru svog zakonodavstva i pravne strukture.

2. MEĐUNARODNI I REGIONALNI PRAVNI OKVIR BORBE PROTIV TRGOVINE LJUDIMA

Pravni okviri predstavljaju obvezu ili plan oko kojeg su se zemlje usaglasile radi borbe protiv određenog oblika kriminaliteta i mogu biti na međunarodnom, regionalnom i nacionalnom nivou. Međunarodni dogovor o potrebi za borbom protiv organizovanog kriminala je postignut u oktobru 2000. godine kada je, prema zaduženju Generalne skupštine Ujedinjenih naroda, međuvladin, ad hoc komitet razvio novi međunarodni režim u obliku Konvencije protiv transnacionalnog organiziranog kriminaliteta.³ Do 3. marta 2008. godine, 147 država je ratifikovalo, a 140 potpisalo Konvenciju. Konvencija je dopunjena sa tri dodatna protokola, i to Protokolom protiv krijumčarenja migranata kopnenim, morskim i vazдушnim putem, kojeg su do 2006. godine potpisale 112, a ratifikovale 104 države; Protokolom za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebice

2 Arhin, A., Analiza međunarodnih pravnih instrumenata - Konvencija UN-a protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i protokoli protiv trgovine ljudima i krijumčarenja migranata, *Pravo - teorija i praksa*, Novi Sad, Univerzitet Privredna akademija, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, vol. 27, br. 11-12, str. 53-68.

3 Transnational Organized Crime, G.A. Res. 53/111, U.N. GAOR, 53rd Sess., 85th plen. mtg., U.N. Doc. A/RES/53/111.

ženama i decom, koji je na snagu stupio 25. decembra 2003. godine, a kojeg su do oktobra 2009. godine, potpisale 133 države, a 117 ratifikovale; i Protokol protiv ilegalne proizvodnje i trgovine oružjem, vatrenim oružjem, njegovim dijelovima, komponentama i municijom, koji je stupio na snagu 3. jula 2005 godine. Konvencija je prvi univerzalni, pravno obvezujući instrument Ujedinjenih naroda u oblasti borbe protiv organiziranog kriminala. Ovaj tzv. Bečki proces je bio od velikog značaja u smislu prvog ozbiljnog pokušaja od strane međunarodne zajednice da upotrebi međunarodno pravo kao sredstvo u borbi protiv transnacionalnog organiziranog kriminala.⁴ Konvencija Ujedinjenih naroda protiv organiziranog kriminala navodi pet prekršaja, bilo od strane individue ili korporacijskih entiteta, i to: učešće u grupi za organizirani kriminal, korupcija, pranje novca, ometanje ili opstrukcija pravde, i "teški zločini." Dva principa moraju biti ispunjena da bi se neki prekršaj primenio: relevantni prekršaj mora da ima transnacionalni aspekt i da uključuje organiziranu kriminalnu grupu.⁵ Jedan od važnih aspekata Konvencije je da državama potpisnicama ponudi niz mera koje trebaju usvojiti kako bi unapredile primenu zakona, poboljšale tokove informacija i koordinaciju među relevantnim institucijama.

Protokol za sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, posebice ženama i decom, koji se često naziva i Palermo protokol, prvi je međunarodni instrument koji definiše problem trgovine ljudima, i dio je Konvencije protiv transnacionalnog organiziranog kriminala. Palermo protokol pruža sljedeću definiciju trgovine ljudima u članu 3:

(a) „trgovina ljudima” znači vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem prijetnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije. Eksploatacija obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa;

(b) pristanak žrtve trgovine ljudima na namjeravanu eksploataciju iznijetu u podstavu (a) ovog člana je bez značaja u slučajevima u kojima je korišćena bilo koja mjera iznijeta u podstavu (a);

(c) vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje ili primanje djeteta za svrhe eksploatacije smatra se „trgovinom ljudima” čak i ako ne obuhvata bilo koje od sredstava iznijetih u podstavu (a) ovog člana;

(d) „dijete” znači bilo koju osobu mlađu od osamnaest godina.⁶

4 Gallagher, A., Human Rights and the New UN Protocols on Trafficking and Migrant Smuggling: A Preliminary Analysis, Human Rights Quarterly 23, 2001, str. 976.

5 Upravo se jedna od glavnih kritika odnosi na transnacionalni aspekt usled čega se isključuju slučajevi trgovine ljudima koji se odvijaju unutar države.

6 Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons Especially Women and

Prema istom članu, pristanak žrtve na eksploataciju je irelevantan, odnosno ne umanjuje odgovornost učinioca trgovine ljudima pred zakonom. Kada je u pitanju trgovina decom, nije potrebno niti neophodno dokazati da je postojala pretnja ili upotreba sile ili drugih oblika prisile, otmice, obmane, prevare, zloupotrebe položaja nadmoći ili stanja ugroženosti, kako bi se utvrdilo krivično djelo trgovine djecom. Dok je trgovina odraslih definisana međunarodnim pravom kroz prisilu, zloupotrebu moći, ili pretnju kao pokretače eksploatacije, trgovina djecom je definisana kroz samu eksploataciju. Stoga, kada se analiziraju slučajevi trgovine djecom, bitno je imati u vidu da bez obzira na način početka kretanja djece, sama činjenica da je došlo do kretanja djece kao posljedice neke treće strane uslovljava da se eksploatacija smatra krivičnim delom trgovine djecom.

3. DRUGI MEĐUNARODNI I REGIONALNI PRAVNI INSTRUMENTI OD ZNAČAJA

Pored Palermo protokola, postoji niz međunarodnih instrumenata kojima se države pozivaju na akciju protiv trgovine ljudima:

- Konvencija za suzbijanje trgovine ljudima i o eksploataciji prostitucije drugih lica od 1949. godine, koja zahtjeva od država potpisnica “da preduzmu, u vezi sa imigracijom i emigracijom, da usvoje ili podržavaju sve mjere koje su potrebne, u smislu svojih obaveza prema Konvenciji, da kontrolišu promet ljudi oba pola u cilju prostitucije” (Ova Konvencija ograničila je definiciju trgovine ljudima na prostituciju i zbog nečinjenja razlike između dobrovoljne i prisilne prostitucije je bila opće kritizirana i usko prihvaćena);⁷
- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena od 1979. godine, kojom se države potpisnice obvezuju “da preduzmu sve odgovarajuće mjere, uključujući i zakonske, da bi suzbile sve oblike trgovine ženama i eksploatacije prostitucije žena”;⁸
- Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama, koja definiše nasilje nad ženama koje uključuje “silovanje, seksualno zlostavljanje, seksualno uznemiravanje i zastrašivanje na radnom mjestu, u obrazovnim ustanovama i drugim mestima, trgovine ženama i prisilnu prostituciju”;⁹

Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, UN GA Resolution 55/25, 15 November 2000, Art. 3.

7 Convention For The Suppression Of The Traffic In Persons Of The Exploitation Of The Prostitution Of Others, UN GA Resolution 317 (IV), 2 December 1949, Art. 17.

8 International Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW), UN GA Resolution 34/180, 18 December 1979, Art. 6.

9 Declaration on the Elimination of Violence against Women, UN GA Resolution 48/104, 20 December 1993, Art. 2.

- Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima deteta od 1989. godine koja predviđa da države potpisnice moraju “preduzeti sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mjere u cilju sprečavanja otmice, prodaje ili trgovine decom u bilo kom cilju i obliku”;¹⁰
- Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta od 2000. godine o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, koji obavezuje države da “preduzmu sve potrebne korake da osnaže međunarodnu saradnju putem multilateralnih, regionalnih i bilateralnih aranžmana usmerenih na prevenciju, otkrivanje, istragu, krivično gonjenje i kažnjavanje osoba odgovornih za dela prodaje dece, dečje prostitucije, dečje pornografije i dečjeg seksualnog turizma”;¹¹
- Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima deteta od 2000. godine o učešću dece u oružanim sukobima, kojim se zahteva od država potpisnica da obezbede da “osobe koje nisu napunile 18 godina ne budu prisilno regrutovane u oružane snage”;¹²
- Konvencija Međunarodne organizacije rada (MOR) o eliminaciji najgorih oblika dečjeg rada br. 182 od 1999. godine;¹³
- Konvencija o zaštiti djece i saradnji u međunarodnom usvojenju iz Haga od 1993. godine, kojom se zabranjuje međunarodno usvojenje u slučajevima kada je pristanak roditelja dobijen kao rezultat isplate ili naknade (također predviđa da „niko neće ostvariti nezakonitu finansijsku ili drugu dobit od aktivnosti koje su u vezi sa međunarodnim usvojenjem”);¹⁴
- Konvencija MOR br. 138 o minimalnom uzrastu za zapošljavanje od 1973. godine koja zahteva od zemalja da eliminišu dečji rad i da minimalna dob za zapošljavanje bude po završetku njihovog obaveznog obrazovanja, što je obično nakon 15 godine;¹⁵
- Konvencija MOR br. 29 o prinudnom radu od 1930. godine opisuje prinudni rad kao “svaki rad ili službu koja se zahteva od lica pod prijetnjom kazne i za koji se dato lice nije dobrovoljno ponudilo”;¹⁶

10 Convention on the Rights of the Child, UN GA Resolution 44/25 of 20 November 1989, Art. 35.

11 Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution, and child pornography, UN GA Resolution 54/263, 25 May 2000, Art. 10.

12 Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict, UN GA Resolution 54/263, 25 May 2000, Art.2.

13 ILO Convention no. 182 on Worst Forms of Child Labour, 1999.

14 Hague Convention on the Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption, 29 May 1993, Art. 32.

15 ILO Convention no. 138 on Minimum Age for Starting Work, 1973.

16 ILO Convention no. 29 on Forced Labour, 1930.

- Konvencija MOR br. 105 koja se odnosi na ukidanje prinudnog rada od 1957. godine koja obvezuje države da ukinu prinudan ili obvezan rad i da pod nikakvom formom ne pribegavaju: „(a) merama prinude ili političkog vaspitanja ili sankcija prema licima koja imaju ili izražavaju neka politička mišljenja ili ispoljavaju svoje protivljenje ustanovljenom ideološko-političkom socijalnom ili ekonomskom stanju, (b) metodama mobilisanja i korišćenja radne snage u svrhu ekonomskog razvoja, (c) merama radne discipline, (d) kazni radi učestvovanja u štrajku, (e) meri rasne, socijalne, nacionalne ili verske diskriminacije”;¹⁷

- Međunarodna konvencija Ujedinjenih naroda o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica, koja navodi da “[nijedan] radnik migrant niti član njegove ili njene porodice neće biti držan u ropstvu ili servitutu” i da se “ni od [jednog] radnika migranta niti člana njegove ili njene porodice neće zahtevati prinudan ili prisilan rad”.¹⁸

Osim međunarodnih pravnih instrumenata, na raspolaganju nekim državama su niz regionalnih konvencija i sporazuma:

- Konvencija Savjeta Evrope o akciji protiv trgovine ljudima od 2005. godine. Kako bi se obezbedila veća zaštita i pomoć žrtvama trgovine ljudima, ne “utiče na prava i obaveze koje nastaju iz drugih međunarodnih instrumenata koje su države potpisnice ove Konvencije već potpisale ili će potpisati, a koje sadrže odredbe o pitanjima koja su definisana ovom Konvencijom”. Ona je otvorena za potpisivanje ne samo državama članicama Savjeta Evrope, već i Evropskoj zajednici i državama koje nisu članice Savjeta Evrope, a koje su učestvovala u njenoj izradi;¹⁹

- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda od 1950. godine koja u članu 4 navodi da se niko ne smije držati u ropstvu ili ropskom položaju, niti da se ni od koga se ne može zahtevati da obavlja prinudni ili obavezni rad;²⁰

- Američka konvencija o ljudskim pravima od 1969. godine koja navodi da “[niko] neće biti u ropstvu ili nedoborovoljnom servitutu, koji su zabranjeni u svim njihovim oblicima, isto kao i trgovine robljem i trgovine ženama”, i da “se [ni od koga] neće zahtijevati da vrši prinudan ili prisilan rad”, i druge.²¹

17 ILO Convention no. 105 on Abolition of Forced Labour, 1957, Art.1.

18 International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, UN GA Resolution 45/158, 18 December 1990. Art. 11.

19 Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, CETS 197, Art. 40.

20 The European Convention on Human Rights, Rome, 4 November 1950, Art. 4.

21 American Convention on Human Rights, San José, Costa Rica, 22 November 1969, Art. 6.

4. REPUBLIKA SRBIJA U KONTEKSTU TRGOVINE LJUDIMA U SVRHU RADNE EKSPLOATACIJE

Zemlje zapadnog Balkana zauzimaju geografski položaj koji povoljno povezuje potražnju za ilegalnom radnom snagom na Zapadu sa ponudom jeftine radne snage koja dolazi sa Istoka. U ovakvoj konstalaciji odnosa, balkanske zemlje, među kojima je i Republika Srbija, zauzimaju veoma značajno mjesto posrednika između lokalnih i međunarodnih tržišta rada. Za vreme ratnih i nestabilnih devedesetih godina prošlog veka, ova regija se transformisala u kriminalnu mašinu, a balkanska mafija je odlučila da zaboravi na etničke razlike kako bi se razvila u kriminalnu mrežu i povezala se sa globalnim partnerima.²² Politička i ekonomska tranzicija uslijed zamjene planske ekonomije tržišnom i opšta ekonomska liberalizacija, zatim oružani sukobi na prostoru bivše Jugoslavije su uveliko doprineli stvaranju povoljnih uslova za razvoj ilegalnih tržišta za cigarete, drogu, oružje, trgovinu ljudima i robom koje su bile tada u potražnji. Istovremeno se odvijao proces snažnih migracionih tokova, naročito iz pravca Istočne Evrope ka Zapadu, koji je naišao na zatvorena vrata Evropske unije, što je navelo migrante da traže jeftinije, ilegalne i lakše ostvarljive kanale prelaska granica. Osim toga, oružani sukobi u regiji su rezultirali masivnim prilivom izbeglica i raseljenih lica. Takve okolnosti su učinile da veliki broj ljudi budu *de iure* ili *de facto* bez državljanstva s obzirom da su se zakoni o državljanstvu novonastalih republika zasnivali na principu *ius sanguinis* kao ekskluzivnom principu po kome neko može dobiti državljanstvo.²³ Veliki broj Roma iz Bosne i Hercegovine i sa Kosova je ostao bez državljanstva i migrirali su širom regiona. Oni su se suočavali sa raznim izazovima u pogledu neadekvatnog smještaja, nedostatka prilika za zapošljavanje i nemogućnosti da se registruju i dobiju ličnu dokumentaciju. Dodatni problem je bila činjenica da većina njih nije imala regulisano pitanje državljanstva ili identifikaciona dokumenta prije nego što su napustili republike zahvaćene ratom, što ih je dovelo u još lošiji položaj po pitanju njihovog statusa u novim sredinama. U istom periodu, i uporedo sa problemima vezanim za pitanja izbeglica i raseljenih lica, trgovina ljudima je počela da dolazi u središte pažnje regionalnih političkih razgovora, kao fenomen vezan za sveopću tadašnju socio-ekonomsku situaciju u regionu.

Prije ove ekonomske i političke transformacije, bivše jugoslovenske republike su bile poznate kao zemlje porijekla, prijema i tranzita trgovine ženama. S obzirom da su početkom devedestih godina 21. veka imale najbolji standard u regionu, postale su destinacije koje su privlačile žene iz istočnoevropskih zemalja. S ratom, situacija se donekle izmenila i mnogi su koristili zemlje u regionu kao tranzitnu stanicu ka susjednim zemljama ili za prelazak u neku od zapadnih zemlja, što je rezultiralo velikim dotokom žrtava u region. S druge strane, usled loših ekonomskih prilika, veliki broj pretežno žena je pokušao da emigrira na zapad, ali i završio u lancu trgovine i eksploatacije.

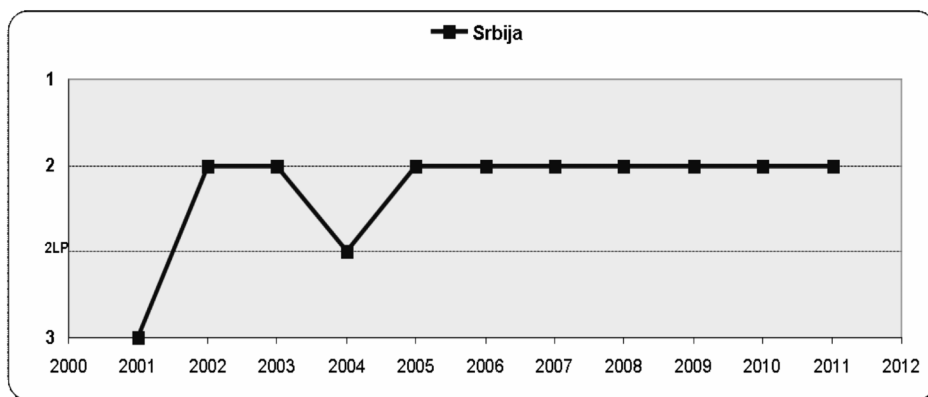
22 Glenny, M., *McMafia: A Journey Through the Global Criminal Underworld*, New York: Alfred A. Knopf, 2008.

23 Dedić, J., *Roma and Statelessness*, European Parliament, Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs, Brussels, 2007, str. 2.

Srbija je prepoznata kao zemlja porekla, tranzita i destinacije za muškarce, žene i djecu žrtve seksualne trgovine i prisilnog rada. Žrtve trgovine ljudima koje su identificirane u Srbiji pretežno potiču iz susjednih zemalja i drugih zemalja Istočne Evrope. Djeca, uključujući romsku djecu, su i dalje eksploatisana u svrhu komercijalne seksualne trgovine, izložena prisilnom sklopljenim brakovima, ili su prisiljena da se bave uličnim prosjačenjem. Ono što je interesantno naglasiti u pogledu trendova u posljednjih desetak godina je da se broj žrtava koji su državljani Srbije povećava, i da oni sada čine većinu identificiranih žrtava trgovine ljudima. Prema Izvješću o trgovini ljudima za 2011. godinu, koji izdaje U.S. State Department na godišnjem nivou, Vlada Republike Srbije ne ispunjava u potpunosti minimalne standarde za suzbijanje trgovine ljudima, ali čini značajne napore u tom pravcu. U posljednjih godinu dana, preduzela je značajne korake kako bi institucionalizirala i unapredila svoje aktivnosti na rešavanju problema trgovine ljudima. Izvješće još uvijek ističe da postoji nedovoljna finansijska podrška programima pomoći i podrške žrtvama, što je Vlada Republike Srbija pokušala da popravi putem budžetske podrške i relevantnih odluka donesenih 2011. godine. Ono takođe ističe da je Srbija "lider" na Balkanu kada se radi o identificiranju žrtava trgovine ljudima, ali i da još uvek postoji problem neadekvatnog i nestandardiziranog prikupljanja podataka, kao i da treba unaprijediti razmjenu informacija između državnih institucija i nevladinih organizacija koje pružaju pomoć žrtvama.

Godišnje Izvješće o trgovini ljudima U.S. State Departmenta predstavlja diplomatski instrument putem kojeg se zemlje rangiraju u jedne od tri grupe u skladu sa naporima koje ulažu u ispunjavanju minimalnih standarda za eliminaciju trgovine ljudima definisanih u odjeljku 108 TVPA. Izvješća pružaju globalnu sliku prirode i obima ovog problema, kao i razne aktivnosti i strategije 184 države koje su pokrivene posljednjim Izvješćem za 2011 godinu. Republika Srbija je 2001. godine, kada je izdato prvo Izvješće o trgovini ljudima, bila u Grupi 3 nakon koje je svake godine, s izuzetkom 2004. godine, zauzimala mjesto u Grupi 2 (Grafikon 1).

Grafikon 1: Rangiranje Republike Srbije u Izvještajima U.S. State Departmenta o trgovini ljudima u periodu 2001.-2011.

Izvor: Autorova kalkulacija na osnovu podataka iz Izvješća o trgovini ljudima koje je izdao U.S. State Department, 2001.-2011.

Prije ovog perioda, Republika Srbija je osamdesetih godina važila za zemlju destinacije, kao zemlja koja se u okviru tadašnje SFRJ izdvajala u regionu po dobrom socio-ekonomskom standardu. Tokom devedesetih godina, sa raspadom bivše Jugoslavije, političko-ekonomskim krahom i oružanim sukobima u regiji, Srbija je sve više postajala zemlja tranzita, a početkom 21. vijeka je postala i zemlja porekla žrtava trgovine ljudima. U kontekstu zemlje tranzita, kroz Srbiju je postojao protok žrtava iz Bugarske, Modavije, Rusije i Ukrajine i to ka Bosni, odakle su dalje odlazile za Italiju, Španiju, Francusku, ili se kretale ka Kosovu i Makedoniji, odakle su prebacivane u Grčku i dalje ka zemljama Bliskog istoka.²⁴ Uslijed dugogodišnje loše ekonomske situacije i nezaposlenosti, mnogi su u isto vrijeme napuštali Srbiju i time je ona postala zemlja porijekla trgovine ljudima. Takođe, tokom prvih deset godina 21. veka značajno je primjetiti da je došlo do prepoznavanja trgovine muškaraca za razliku od dotadašnje trgovine koja je obilovala slučajevima trgovine ženama. Jedna od studija navodi da je identificirano 100 muškaraca žrtava trgovine koji su bili poreklom iz Kine, Avganistana, Rumunije, Iraka, Irana, Turske, Pakistana, Bangladeša i Srbije.²⁵ Tokom proteklih godina, a posebno tokom 2006. i 2007. godine, uočava se sve manji priliv žrtava trgovine ljudima iz pravca Rumunije i Bugarske, što nije bio slučaj početkom 21. veka.²⁶ Danas se procjenjuje da razlog za promjenu toka treba tražiti u ulasku Bugarske i Rumunije u Evropsku uniju. Dakle, tako žrtve koje dolaze sa Istoka i idu ka zapadnim zemljama prolazeći kroz jednu od ove dvije zemlje nemaju više potrebu da idu preko Balkana jer se već nalaze na teritoriji Evropske unije. Na osnovu niza istraživanja, moguće je ustanoviti sliku Srbije kao zemlje destinacije, tranzita i porekla u proteklih 20 godina. Kada je u pitanju trgovina ljudima unutar Srbije, ovo je fenomen koji je sve više u centru pažnje javnosti i na dnevnim redovima državnih struktura. Konačno, može se navesti da savremeni trendovi trgovine ljudima u Srbiji ukazuju na porast unutrašnje trgovine, kao i da najveći postotak identificiranih žrtava čine upravo državljani Srbije za razliku od situacije iz osamdesetih i devedesetih godina kada je Srbija bila zemlja destinacije i tranzita.

5. PRAVNI INSTRUMENTI I MEHANIZMI BORBE PROTIV TRGOVINE LJUDIMA U REPUBLICI SRBIJI

U posljednjih deset godina Republika Srbija je učinila znatne napore kako bi državno zakonodavstvo unapredila u pogledu uključivanja relevantnih pravnih instrumenata koji bi bili od koristi u borbi protiv trgovine ljudima. U tom smislu u aprilu 2003. godine u Krivični zakon Republike Srbije se uvodi novo krivično delo

24 ASTRA - Akcija protiv trgovine ljudima, Trgovina ljudima u Republici Srbiji: Izveštaj za period 2000.-2010., Beograd, 2011.

25 Nikolić-Ristanović, V., et al., Trafficking in people in Serbia, Belgrade: VDS and OSCE, 2004.

26 Čopić, S., Putevi trgovine ljudima u Evropi i pozicija Srbije na njima, Temida, 2008, str. 49-68.

trgovine ljudima pod članom 111b.²⁷ Ovaj član definiše trgovinu ljudima na sledeći način:

“1. Ko silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti ili teških prilika drugog: vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u predaji ili prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju sticanja neke koristi, eksploatacije njegovog rada, vršenja kriminalne delatnosti, prostitucije ili prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, radi oduzimanja dela tela za presađivanje ili radi korišćenja u oružanim sukobima, kazniće se zatvorom od jedne do 10 godina.

2. Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema više lica, otmicom, prilikom vršenja službene dužnosti, u okviru kriminalne organizacije, na naročito svirep ili na naročito ponižavajući način ili je nastupila teška telesna povreda, učinilac će se kazniti zatvorom od najmanje tri godine.

3. Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu, ili je nastupila smrt oštećenog lica, kazniće se zatvorom od najmanje pet godina.

4. Za delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema licu koje nije navršilo 14 godina, učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to delo i kad nije upotrebio silu, pretnju ili neki od drugih navedenih načina izvršenja.”

Značajno je napomenuti da su se prije ovog krivičnog djela u praksi primjenjivali član 62 za krivično delo prinude, član 63 za protivpravno lišenje slobode i član 64 za otmicu. Takođe se primjenjivao Krivični zakon Savezne Republike Jugoslavije i to po članovima 155 - Zasnivanje ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu, 249 - Nedozvoljen prelaz državne granice i 251 - Posredovanje u vršenje prostitucije.

Odlukom Vlade Republike Srbije o obrazovanju Saveta za borbu protiv trgovine ljudima br. 02-6783/2004-1, 2004. godine je formiran Savet Vlade Republike Srbije kao tijelo koje koordinira nacionalne i regionalne aktivnosti u borbi protiv trgovine ljudima.²⁸ Članovi Saveta su ministar unutrašnjih poslova kao predsjednik Saveta, ministar rada i socijalne politike, ministar pravde, ministar zdravlja, ministar prosvete i sporta i pomoćnik ministra finansija. Iste godine je formirana Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, uz podršku Ministarstva za socijalna pitanja i Misije OEBS-a u Srbiji i Crnoj Gori, i koja za cilj ima pružanje i organizovanje svih oblika pomoći žrtvama trgovine ljudima izuzev pružanja direktne pomoći.

Jedan od problema identifikiranja žrtava trgovine ljudima koji se pojavio u ovom periodu je bio direktno vezan za primjenu člana 111b koji nije razdvajao

27 Službeni glasnik Republike Srbije, br. 39/03 i br. 67/03.

28 Odluka Vlade Republike Srbije o obrazovanju Saveta za borbu protiv trgovine ljudima br. 02-6783/2004-1.

pojmove trgovine ljudima od krijumčarenja ljudi. Stoga su u periodu između aprila 2003. godine do januara 2006. godine za veliki broj slučajeva krijumčarenja ljudi podnešene prijave za trgovinu ljudima po članu 111b. Nije neobičan podatak da je postojala opšta zbunjenost, kako državnih organa tako i javnosti, u pogledu razlikovanja trgovine ljudima i krijumčarenja ljudi i neznanja kada je potrebno koristiti termin trgovine ljudima, a kada krijumčarenja ljudima ili čak prostitucije. Ovo nije bio slučaj samo u Srbiji već i na globalnom nivou kada je u pitanju razgraničavanje trgovine ljudima od krijumčarenja ljudima u praksi. U kontekstu ove problematike, javila se potreba za novim zakonodavnim rješenjem i definicijom koja će jasno razgraničiti ova dva pojma, što je postignuto novim Krivičnim zakonikom koji ih je posebno inkriminisao 2005. godine²⁹ kroz usvajanje člana 388, koji se odnosi na trgovinu ljudima, i člana 350 koji se odnosi na nedozvoljeni prelaz državne granice i krijumčarenje ljudi. U tom cilju, član 350 na sledeći način inkriminiše krijumčarenje ljudima:

”(1) Ko bez propisane dozvole pređe ili pokuša da pređe granicu Srbije, naoružan ili upotrebom nasilja, kazniće se zatvorom do jedne godine.

(2) Ko u nameri da sebi ili drugom pribavi kakvu korist, omogućava drugom nedozvoljeni prelaz granice Srbije ili nedozvoljeni boravak ili tranzit kroz Srbiju, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

(3) Ako je delo iz stava 2. ovog člana učinjeno od strane grupe, zloupotrebom službenog položaja, ili na način kojim se ugrožava život ili zdravlje lica čiji se nedozvoljeni prelaz granice Srbije, boravak ili tranzit omogućava, ili je krijumčaren veći broj lica, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do deset godina.

(4) Ako je delo iz stava 2. ovog člana učinjeno od strane organizovane kriminalne grupe, učinilac će se kazniti zatvorom od tri do dvanaest godina.

(5) Sredstva namenjena ili upotrebljena za izvršenje dela iz st. 1. do 3. ovog člana oduzeće se.”

Uključujući izmene koje su dodatno unešene 2009. godine, član 388 zabranjuje trgovinu ljudima u cilju seksualne i druge vrste eksploatacije na sledeći način:

”1. Ko silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi, vrbuje, prevozi, prebacuje, prodaje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju eksploatacije njegovog rada, prinudnog rada, vršenja krivičnih dela, prostitucije ili druge vrste seksualne eksploatacije, prosjačenja, upotrebe

u pornografske svrhe, uspostavljanja ropskog ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dela tela ili radi korišćenja u oružanim sukobima, kazniće se zatvorom od tri do dvanaest godina.

2. Za delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu učinilac će se kazniti kaznom propisanom za to delo i kad nije upotrebio silu, pretnju ili neki drugi od navedenih načina izvršenja.

3. Ako je delo iz stava 1. ovog člana učinjeno prema maloletnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje pet godina.

4. Ako je usled dela iz st. 1. i 3. ovog člana nastupila teška telesna povreda nekog lica, učinilac će se kazniti zatvorom od pet do petnaest godina.

5. Ako je usled dela iz st. 1. i 3. ovog člana nastupila smrt jednog ili više lica, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.

6. Ko se bavi vršenjem krivičnog dela iz st. 1. do 3. ovog člana ili je delo izvršeno od strane grupe, kazniće se zatvorom najmanje pet godina.

7. Ako je delo iz st. 1. do 3. ovog člana izvršeno od strane organizovane kriminalne grupe, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.

8. Ko zna ili je mogao znati da je lice žrtva trgovine ljudima, pa iskoristi njen položaj ili drugome omogućiti iskorišćavanje njenog položaja radi eksploatacije predviđene stavom 1. ovog člana, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

9. Ako je delo iz stava 8. ovog člana učinjeno prema licu za koje je učinilac znao ili je mogao znati da je maloletno, učinilac će se kazniti kaznom zatvora od jedne do osam godina.

10. Pristanak lica na eksploataciju ili na uspostavljanje ropskog ili njemu sličnog odnosa iz stava 1. ovog člana ne utiče na postojanje krivičnog dela iz st. 1, 2. i 6. ovog člana.”

Za razliku od krivičnog dela trgovine ljudima koje se 2003. godine u Krivičnom zakonu Srbije našlo u grupi krivičnih djela protiv dostojanstva ličnosti i morala, 2006. godine je ovo delo svrstano u grupu krivičnih dela protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom. Kao što je već nagovješteno, tekst Krivičnog zakonika je izmenjen 2009. godine³⁰ čime su kazne pooštrene sa dvije na tri godine, a maksimum sa deset na dvanaest godina, što je u slučaju maloljetnog lica pooštreno sa tri na pet godina, a u slučaju teške telesne povrede takođe sa tri na minimum od pet godina. Takođe, za razliku od člana 388 iz KZ Službeni glasnik br. 85/05, član 388 iz KZ Službeni glasnik br. 72/09 ima četiri dodatna stava od kojih posljednji izričito propisuje da je pristanak lica na eksploataciju ili na uspostavljanje

30 Službeni glasnik Republike Srbije br. 72/09.

ropskog ili njemu sličnog odnosa irelevantan za postojanje krivičnog dela. Drugi novi stavovi navode inkriminaciju organizovanih kriminalnih grupa, kao i korisnika usluga žrtava trgovine ljudima i propisuje da će se kaznom od šest meseci do pet godina zatvora kazniti onaj ko zna ili je mogao znati da je lice žrtva trgovine ljudima.

Često se ističe da član 388 ima nekoliko nedostataka kao što su izostanak predviđanja otmice i prevare kao načina izvršenja djela iako su ovi načini obuhvaćeni definicijom datom u Palermo protokolu i Konvenciji Saveta Evrope; nepostojanje otežavajuće okolnosti ukoliko je delo trgovine ljudima učinio državni službenik prilikom vršenja službene dužnosti, ili je usled dela s predumišljajem ili iz nehata ugrožen život žrtve; i nekažnjavanje ukoliko je delo učinjeno na naročito svirep ili naročito ponižavajući način. Bez obzira na ove kritike, treba imati u vidu značaj novih stavova uvedenih izmjenama Krivičnog zakonika od 2009. godine.

U pogledu propisanih sankcija predviđenih za krivično djelo trgovine ljudima, glavna kazna je zatvor. Međutim, osim zatvorske kazne, trgovcu ljudima koji se proglasi krivim, moguće je dodatno izreći i novčanu kaznu ako je djelo učinjeno iz koristoljublja.³¹ Takođe, učinilac krivičnog djela trgovine ljudima ne može više biti osuđen na uslovnu kaznu. Istim izmjenama predviđeno je da se učinocima ovog djela kazna ne može ublažiti.

Takođe u vezi sa kriminalnim djelom trgovine ljudima, članom 390. Krivičnog zakonika, krivično delo zasnivanja ropskog odnosa i prevoz lica u ropskom odnosu su sankcionisani sledećom definicijom:

„(1) Ko, kršeći pravila međunarodnog prava, stavi drugog u ropski ili njemu sličan odnos ili ga drži u takvom odnosu, kupi, proda, preda drugom licu ili posreduje u kupovini, prodaji ili predaji ovakvog lica ili podstiče drugog da proda svoju slobodu ili slobodu lica koje izdržava ili o kojem se stara, kazniće se zatvorom od jedne do deset godina.

(2) Ko prevozi lica koja se nalaze u ropskom ili njemu sličnom odnosu iz jedne zemlje u drugu, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina.

(3) Ko delo iz st. 1. i 2. ovog člana učini prema maloletnom licu, kazniće se zatvorom od pet do petnaest godina.”

Osim na nacionalnom nivou, u poslednjih deset godina, Vlada Republike Srbije je bila angažovana na ispunjavanju međunarodnih standarda u cilju unapređenja borbe protiv trgovine ljudima. Srbija je ratifikovala Konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organiziranog kriminala i prateće protokole; Konvencije MOR br. 9, 29, 90, 138 i 182; i Konvenciju Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, između ostalih. Još u sastavu SFRJ, Republika Srbija je 1990. godine potpisala, a u decembru iste godine ratifikovala, Konvenciju o pravima deteta,³² dok je Fakultativne protokole o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji i o učešću dece u oružanim sukobima³³ ratifikovala 2002. godine.

31 Krivični zakonik Republike Srbije, član 48 (2) - Opšte odredbe o novčanoj kazni.

32 Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 15/90 i Službeni list SRJ, br. 4/96 i 2/97.

33 Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 22/02.

6. PRAVNI ASPEKT TRGOVINE DJECOM U SVRHU RADNE EKSPLOATACIJE U REPUBLICI SRBIJI

Republika Srbija reguliše položaj dece u pogledu njihove eksploatacije kroz nekoliko zakonskih akata i to Porodičnog zakona,³⁴ Krivičnog zakonika Srbije³⁵ i Zakona o radu³⁶. U pogledu same definicije deteta, zakonodavstvo Srbije ovaj pojam izvodi preko definisanja pojma potpune poslovne sposobnosti. U vezi sa tim, prema Ustavu i odredbama Porodičnog zakona, punoljetstvo se stiče sa navršениh 18 godina, pa se detetom može smatrati svaka osoba mlađa od tog uzrasta, a punoljetstvom se stiče i poslovna sposobnost.³⁷ Krivični zakonik pod pojmom maloljetno lice podrazumeva "lice koje nije navršilo 18 godina", a dete kao lice koje nije navršilo 14 godina,³⁸ što znači da je maloljetnik lice koje je navršilo 14, ali ne i 18 godina.³⁹

Član 24, stav 1, Zakona o radu, postavlja opštu granicu radne sposobnosti na 15 godina života, uz dodatni uslov da se moraju u svakom konkretnom slučaju ispuniti i posebni uslovi koje utvrđuje zakon. Kao što je to slučaj i u mnogim drugim zemljama širom sveta, u Srbiji ne postoje mehanizmi za praćenje kada je poštovanje ovog zakona u pitanju. Krivični zakonik predviđa niz krivičnih djela kojima se inkriminišu ponašanja kao što su obljuba sa detetom, podvođenje i posredovanje u vršenju prostitucije,⁴⁰ prikazivanje pornografskog materijala i korišćenje dece sa pornografiju,⁴¹ zlostavljanje dece, nasilje u porodici i zapuštanje porodičnih obveza,⁴² kao i trgovina djecom i zasnivanje ropskog odnosa sa maloljetnikom.⁴³ U okviru Ustava Republike Srbije, djeci mlađoj od 15 godina se zabranjuje da rade, dok deca ispod 18 godina starosti ne smiju da rade na poslovima koji mogu biti štetni za njihovo zdravlje ili moral.⁴⁴ Ustav garantuje i djetetovu zaštitu od fizičkog, ekonomskog i svakog drugog oblika eksploatacije ili zlostavljanja.⁴⁵ Zaštita deteta od eksploatacije u radu zagantovana je članom 32.

Vlada Republike Srbije je usvojila Nacionalnu strategiju za prevenciju i zaštitu dece od nasilja 2007. godine, a Akcioni plan za njeno sprovođenje 2010. godine. Savet za prava deteta je izradio Nacionalni plan akcije za decu 2004. godine za period do 2015. godine, koji je označio sedam ključnih oblasti značajnih za decu, od kojih je jedna zaštita dece od zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i

34 Službeni glasnik Republike Srbije 18/05.

35 Službeni glasnik Republike Srbije 85/05.

36 Službeni glasnik Republike Srbije 24/05.

37 Porodični zakon, član 11.

38 Krivični zakonik, op. cit., član 112, stav 8.

39 Ibid., član 112, stav 9.

40 Ibid., članovi 183. i 184.

41 Ibid., član 185.

42 Ibid., članovi 193-197.

43 Ibid., članovi 388-390.

44 Ustav Republike Srbije, član 66 (4).

45 Ibid., član 64 (3).

nasilja. Opšti protokol za prevenciju i zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja je usvojen 2005. godine. Narodna skupština Srbije je 2010. godine formirala Odbor za prava deteta, kao svoje posebno stalno radno tijelo. Zaštitnik građana Srbije je ustanovljen 2005. godine, a od 2008. godine ima 4 specijalizovana zamjenika od kojih je jedan zadužen za prava deteta. Zaštitnik građana je 2010. godine pokrenuo posebnu internet stranicu namenjenu deci putem koje mogu da se obaveste o svojim pravima i upute pritužbu u slučaju kršenja tih prava.⁴⁶ U decembru 2011. godine predstavljen je Prednacrt zakona o pravima deteta koji je pripremila Radna grupa Zaštitnika građana kao izraz napora da se koncept prava djeteta u Srbiji zaokruži u pravnoj teoriji i praksi i da se na taj način na celovit način urede zajedno za primjenom i odgovornostima. NVO Centar za prava deteta, Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima i Nacionalni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima 2011. javnosti su predstavili Nacrt Strategije za prevenciju i zaštitu dece od trgovine i iskorišćavanja u pornografiji i prostituciji 2012.-2016. Nacrt je stvoren kroz dvogodišnju saradnju i široki konsultativni proces koji je uključio vladine, nevladine i međunarodne aktere, i predstavlja polaznu osnovu za dalji rad na strategiji. Pored ovih pozitivnih aktivnosti, Komitet za prava deteta preporučuje da Srbija unapredi svoje bilateralne, regionalne i međunarodne pravosudne i policijske aktivnosti, i da ratifikuje Hašku konvenciju o zaštiti dece i saradnji pri međunarodnom usvojenju, Konvenciju Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne zlopotrebe i seksualnog iskorišćavanja i Međunarodnu konvenciju o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica.

Kao potpisnica Palermo protokola, a prema članu 6 (4), Republika Srbija je obvezna da pruži sledeću pomoć i zaštitu deci žrtvama trgovine ljudima: (1) postavljanje staratelja koji će pratiti dete kroz čitav proces; (2) obezbeđivanje adekvatnog skloništa kako bi se izbegla reviktimizacija; (3) obezbeđivanje zaštite deteta i njegovih prava i interesa tokom krivičnog postupka; (4) obezbeđivanje brzog i bezbednog povratka deteta u domovinu kada se ustanovi da je repatrijacija u najboljem interesu djeteta; itd. U sklopu obaveza kao jedne od potpisnica Konvencije Saveta Evrope, a prema članu 5 (5), Republika Srbija mora da preduzme posebne mere u cilju smanjenja izloženosti dece trgovini ljudima, pre svega stvaranjem klime koja pogoduje zaštiti dece. Shodno ovim obavezama, pravni sistem Republike Srbije obezbeđuje odgovarajuću starateljsku negu i kroz član 6. Porodičnog zakona preduzima sve mere zaštite deteta od zanemarivanja, psihičkog, fizičkog, emocionalnog i drugog oblika iskorišćavanja ili zlostavljanja.

46 Vidi www.pravadeteta.rs.

7. AKTIVNOSTI NA NACIONALNOM I REGIONALNOM NIVOU REPUBLIKE SRBIJE U POGLEDU BORBE PROTIV TRGOVINE LJUDIMA, 2000.-2011.

U okviru Savezne Republike Jugoslavije, 2000. godine je osnovan Savezni tim za borbu protiv trgovine ljudima. Već sledeće godine je imenovan prvi Koordinator za borbu protiv trgovine ljudima, čime je počeo intenzivan period u ostvarivanju saradnje između nadležnih ministarstava, nevladinih i međunarodnih organizacija. U maju 2002. godine je formirani Republički tim za borbu protiv trgovine ljudima koji je podeljen u četiri radne grupe koje se bave pitanjima prevencije i edukacije, pomoći i zaštite žrtava, borbe protiv trgovine decom, i pravosuđa i policije. Republika Srbija je pokazala spremnost i političku volju da se pridruži svetskim naporima u borbi protiv trgovine ljudima time što je Vlada Republike Srbije:

- u decembru 2006. godine, uz podršku Misije OEBS-a, usvojila "Strategiju borbe protiv trgovine ljudima", koja je odredila niz strateških ciljeva koje razne državne institucije, NVO i međunarodne organizacije trebaju ispuniti;
- u aprilu 2009. godine, usvojila "Zaključak o usvajanju Nacionalnog plana akcije za borbu protiv trgovine ljudima za period od 2009. do 2011. godine", čime je ispunila jedan od tehničkih uslova za liberalizaciju viznog režima sa Evropskom unijom;
- u maju 2009. godine usvojila Nacionalni akcioni plan za sprovođenje Strategije u periodu 2009.-2011;
- u novembru 2009. godine potpisan je Sporazum o saradnji između Ministarstva unutrašnjih poslova, Ministarstva finansija, Ministarstva zdravlja, Ministarstva prosvete i Ministarstva rada i socijalne politike u oblasti borbe protiv trgovine ljudima. Sporazum se sastoji iz Smernica za standardne operativne postupke postupanja sa žrtvama trgovine ljudima.

Osim ovih inicijativa, od aprila 2011. godine, sprovodi se zajednički program za borbu protiv trgovine ljudima Visokog komesarijata za izbeglice Ujedinjenih nacija (UNHCR), Međunarodne organizacije za migracije (IOM) i Kancelarije Ujedinjenih naroda za borbu protiv narkotika i organiziranog kriminala (UNODC) u Srbiji, pod pokroviteljstvom Globalne inicijative Ujedinjenih naroda za borbu protiv trgovine ljudima (UN.GIFT), kroz formiranje pravnih klinika za borbu protiv trgovine ljudima na pravnim fakultetima u Novom Sadu, Beogradu i Nišu, kako bi se kroz edukaciju mladih pravika ojačali preventivni mehanizmi za borbu protiv ovog fenomena. Projekat je predviđen da traje do sredine 2012. godine.

Takođe, u oktobru 2011. godine, u novosadskom Centru za socijalni rad je otvoreno Prihvatište za žrtve trgovine ljudima, prva ustanova tog tipa u Srbiji, a planira se otvaranje još pet centara u različitim gradovima od kojih će prvi naredni biti u Zemunu. Otvaranje prihvatilišta podržali su Zajednički program UNHCR, UNODC i IOM za borbu protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji, dok je projekat

nastao pod pokroviteljstvom Globalne inicijative Ujedinjenih naroda za borbu protiv trgovine ljudima (UN.GIFT), a finansirali su ga vlade Belgije i Švajcarske, kao i UN.GIFT.

Republika Srbija se obvezala da će unaprijediti borbu protiv trgovine ljudima putem regionalnih sporazuma od kojih su najvažniji sledeći:

- Konvencija o policijskoj saradnji u jugoistočnoj Evropi koju su 2006. godine, potpisale Srbija i Crna Gora, čija je pravna naslednica Republika Srbija, Bosna i Hercegovina, Albanija, Makedonija, Moldavija i Rumunija, a koja predviđa razmjenu podataka, ekspertize, i saradnju u zaštiti svedoka između ostalog;
- Sporazum o saradnji u borbi protiv organizovanog kriminala koji je Srbija potpisala 2002. godine sa Mađarskom, Slovenijom i Hrvatskom;
- Sporazum o saradnji vlada Srbije i Rumunije u borbi protiv organiziranog kriminala, trgovine drogom i međunarodnog terorizma potpisan 2007. godine;
- Sporazum o strateškoj saradnji sa Evropskom policijskom kancelarijom koji je Srbija potpisala i ratifikovala 2009. godine;
- Bilateralni sporazumi o policijskoj saradnji sa Francuskom, Švajcarskom i Izraelom potpisani 2009. godine.

Republika Srbija je u poslednjih deset godina učinila znatne napore na planu usvajanja niza sporazuma, sprovođenju značajnih akcija i donošenju odluka koje su doprinele borbi protiv trgovine ljudima kako na nacionalnom tako i regionalnom nivou.

8. NOVINE U MEĐUNARODNIM I REGIONALNIM PRAVNIM INSTRUMENTIMA

Praćenje i primjenjivanje novih pravnih instrumenata na međunarodnom i regionalnom nivou su od velikog značaja kada je u pitanju pravovremena i adekvatna borba protiv trgovine ljudima. Sledeće poglavlje razmatra dva takva instrumenta: (1) najnoviju Direktivu Evropske unije 2011/36/EU, i (2) Konvenciju MOR br. 189 zajedno sa Preporukom br. 201 o dostojanstvu rada zaposlenih u domaćinstvima.

Politika borbe protiv trgovine ljudima za koju se zalaže Evropska unija ima holistički pristup zasnovan na prevenciji, zaštiti žrtava i krivičnom gonjenju kriminalaca, stavljajući ljudska prava u centar svih svojih napora. Upravo na ovom pristupu se zasniva nova Direktiva, 2011/36/EU, koju su Evropski parlament i Savet usvojili u aprilu 2011. godine, a koja zamjenjuje Okvirnu odluku 2002/629/JHA iz 2002. godine. Nova Direktiva ima snažne odredbe koje se tiču zaštite žrtava, nacionalne mehanizme za rano indentificiranje i pomoć, i podržava princip

nekažnjavanja za manje zločine i безусловnu pomoć. Zauzima gledište koje se koncentrira na žrtvu, uključujući i rodno gledište, i obavezuje članice da nominuju nacionalnog izvjestioca ili druge mehanizme koji će biti odgovorni za nadzor primjene politike protiv trgovine ljudima na nacionalnom nivou.

Definicija koja se nudi u novoj Direktivi skoro je identična onoj iz Palermo protokola i navodi da:

„1. Trgovina ljudima znači vrbovanje, prevoz, premještanje, skrivanje ili prihvatanje lica, uključujući razmenu ili prenos kontrole nad tim licem, uz primjenu prijetnje ili sile ili drugih oblika prinude, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlaštenja ili ugroženosti, ili davanjem ili primanjem novčanih sredstava ili druge koristi radi dobijanja pristanka lica koje ima kontrolu nad drugim licem u cilju eksploatacije.

2. Pozicija ugroženosti se odnosi na situaciju u kojoj lice nema stvarnu ili prihvatljivu alternativu nego da se podvrgne eksploataciji.

3. Eksploatacija, u najmanju ruku, uključuje iskorištavanje prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualnog iskorištavanja, prisilan rad ili pružanje usluga, uključujući prošenje, ropstvo ili praksu sličnu ropstvu, služenje, ili eksploataciju radi kriminalnih radnji, ili vađenje ljudskih organa.

4. Pristanak žrtve trgovine ljudima na eksploataciju, bilo da je planirana ili aktuelna, nema značaja kada se koriste bilo koja sredstva pomenuta u stavu 1.

5. Kada aktivnosti iz stava 1 uključuju dete, smatraće se kaznenim delom trgovine ljudima čak i ako nisu upotrebljena nijedna sredstva pomenuta u stavu 1.

6. U svrhu ove Direktive, „dete” znači svako lice mlađe od 18 godina.”⁴⁷

Direktiva takođe nalaže da članice Evropske unije donesu zakone, regulativne i administrativne odredbe koje se neophodne za usklađivanje sa istom do 6. aprila 2013. godine.

Drugi pravni instrument od značaja za zaštitu radnih odnosa ljudi i djece, a koji je u direktnoj vezi sa pitanjem prevencije trgovine ljudima i djecom, je Konvencija MOR br. 189 i prpratna Preporuka br. 201 o dostojanstvu rada zaposlenih u domaćinstvima koje su usvojene juna 2011. godine na 100. konferenciji međunarodnog rada prilikom koje su se vlade obavezale da štite njihova ljudska i radna prava. Konvencija postavlja jasne standarde koji zaposlenima u domaćinstvima omogućavaju dostojanstvene radne uslove. U izradi ove Konvencije učestovale su sve interesne strane, koje su se obvezale na dogovor, odnosno

⁴⁷ EU directive 2011/36/EU on prevention and combating trafficking in human beings and protecting its victims, Official Journal of the European Union (OJ L 101, 1 15.4.2011).

poslodavci, vlade i radnici. Konvencija je usvojena sa preko 80% glasova. Iako nije otvorena za ratifikaciju, Preporuka br. 201, koja dopunjuje Konvenciju br. 189, nudi praktične savete u pogledu mogućih pravnih i drugih mera kako bi se primenila prava i principi navedeni u Konvenciji.⁴⁸ Ovom Konvencijom su zaposlenima u domaćinstvima zagarantovana sva radna prava i usvojeni su osnovni standardi zaštite domaćih i stranih radnika/ca u domaćinstvima, kao što su adekvatne plaće i sati rada, pravo na socijalnu skrb i socijalno osiguranje, pravo na slobodne dane kao i pravo na osnivanje i pridruživanje sindikatima.

Međunarodna organizacija rada procenjuje da u domaćinstvima širom svijeta radi oko 52,6 miliona ljudi od čega žene čine 83%. Promatrano u odnosu na broj zaposlenih žena u svijetu, kućne pomoćnice čine 7.5% od tog broja. Uprkos ovakvoj odgovornoj ulozi, radnici/ce su često izloženi izrabljivanju, eksploataciji, nasilju, diskriminaciji, teškim uslovima i nemaju pristup organima koji bi zaštitili njihova ljudska i radna prava. Nakon 63 godine, ova vrsta „neprofitnog” posla, koji se oduvijek smatrao ženskim i kao takav se nije cijenio, je konačno prepoznat kao rad na međunarodnom nivou. U pogledu dece, ona koja rade po domaćinstvima, smatraju se članovima porodice i podrazumijeva se da se taj rad neće platiti već će se detetu obezbediti hrana ili uz mnogo sreće školovanje. Mnoga postanu žrtve eksploatacije i bivaju osuđena na neograničeno radno vrijeme, rad bez nadnice i nemanje pristupa odgovarajućoj zdravstvenoj skrbi.

Neki od primjera rada u domaćinstvu koji su obuhvaćeni Konvencijom su čišćenje kuće, kuvanje, pranje i peglanje robe, briga o deci, starim ili bolesnim članovima porodice, baštovanstvo, čuvanje kuće, odvoženje i dovoženje članova porodice, i čak čuvanje kućnih ljubimaca.⁴⁹ Konvencija pokriva osnovna prava radnika u domaćinstvu: promovisanje i zaštitu ljudskih prava svih radnika;⁵⁰ poštovanje i zaštitu osnovnih principa i prava na poslu;⁵¹ efikasna zaštita protiv svih oblika zloupotrebe, zlostavljanja i upotrebe sile;⁵² poštenu uslovi zaposlenja i života.⁵³ U pogledu radnog vremena, ona nalaže da je potrebno preduzeti mere da se postigne jednaki tretman između radnika u domaćinstvu i radnika uopšte u pogledu normalnog radnog vremena, kompenzacije za prekovremeni rad, periode dnevnog i nedeljnog odmora, i plaćeni godišnji odmor.⁵⁴ Isti član nalaže da radnik ima bar 24 uzastopna sata odmora u okviru radne nedelje i nalaže regulaciju sati kada je radnik na *stand-by*, tj. kada ne radi, ali je na raspolaganju poslodavcu ukoliko se ukaže potreba za njegovom uslugom. Što se tiče plaćanja, Konvencija nalaže minimalnu nadnicu⁵⁵ koja se treba isplatiti direktno radniku u gotovini i to u regularnim

48 ILO Recommendation no. 201 concerning decent work for domestic workers, 2011.

49 ILO Convention no. 189 on Domestic Workers, 2011.

50 Ibid., član 3.

51 Ibid., članovi 3, 4, 11.

52 Ibid., član 5.

53 Ibid., član 6.

54 Ibid., član 10.

55 Ibid., član 11.

intervalima koji ne smiju biti duži od jednog mjeseca⁵⁶. Ukoliko je to predviđeno kolektivnim ugovorom ili zakonom, radnik se može platiti čekom ili transferom u banci. Plaćanje u robi je dozvoljeno pod tri uslova:

- (1) kao ograničeni dio ukupnog novčanog iznosa,
- (2) ukoliko je novčana vrijednost robe pravedna i prihvatljiva, i
- (3) ukoliko su proizvodi ili usluge koje se nude kao sredstvo plaćanja od lične upotrebe i koristi za radnika.⁵⁷

Ovo podrazumijeva da uniforma i drugi proizvodi koji se koristi pri radu nisu sredstva plaćanja već instrumenti koji se moraju obezbediti kako se radnik ne bi finansijski opteretio kupovinom istih. Cena koja se plaća privatnim poslodavačkim agencijama se ne smije oduzeti od plate.⁵⁸ Što se tiče dece koja rade u domaćinstvu, Konvencija nalaže da se ustanovi minimalni uzrast za zapošljavanje u domaćinstvu i to u skladu sa Konvencijama MOR br. 138 i 182, i da ne bude niži od onog koji je ustanovljen nacionalnim zakonima, a koji se odnose na sve radnike.⁵⁹ Isti član nalaže da zemlje potpisnice preduzmu sve mjere kako rad koji obavljaju radnici između 15 i 18 godina ne bi ometao djecu i lišio ih obaveznog školovanja ili bio u sukobu sa mogućnostima da učestvuju u daljem obrazovanju ili strukovnim obukama.

Oba ova pravna instrumenta igraju značajnu ulogu u pogledu zaštite odraslih i djece od trgovine u svrhu radne eksploatacije i sagledavaju ovaj problem fokusirajući se na samu žrtvu. Bez obzira što je EU Direktiva 2011/36/EU obavezujućeg, a Konvencija MOR br. 189 neobavezujućeg karaktera, obje imaju za cilj da ih vlade država širom sveta usvoje, primene i da se njima rukovode kroz stvaranje nacionalnih mehanizama za rano identificiranje, pomoć i zaštitu potencijalnih i aktuelnih žrtava trgovine ljudima.

9. ZAKLJUČAK

Definiranjem trgovine ljudima putem Palermo protokola 2000. godine uspostavljeni su pravni okviri i date smjernice za borbu protiv ovog fenomena. Iako na konstantnoj meti kritika uslijed svoje generalizacije i neadekvatne operacionalizacije, definicija koju nudi predstavlja dobru polaznu osnovu u cilju inkriminacije trgovine ljudima i po prvi put sugerise državama koje mjere trebaju preduzeti kako bi se zaštitila prava i pružila pomoć žrtavama. S obzirom da se diskusija o trgovini ljudima skoro isključivo fokusira na slučajevima trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije, ovaj rad je prepoznao kritičnu potrebu za analizom trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije. U tom kontekstu, predmet

⁵⁶ Ibid., član 12.

⁵⁷ Ibid., član 12.

⁵⁸ Ibid., član 15.

⁵⁹ Ibid., član 4.

istraživanja ovog rada je definisan kroz analitičko sagledavanje problematike trgovine odraslima i djecom u kontekstu eksploatacije njihovog rada u Republici Srbiji, a kroz proučavanje pravne dimenzije ovog fenomena na nacionalnom nivou, regionalnom i međunarodnom nivou.

Na osnovu istraživanja i analize pravnih struktura, moguće je zaključiti da je u posljednje dvije decenije došlo do znatnog napretka u aktivnostima koje se tiču efikasne borbe protiv trgovine ljudima i decom na međunarodnom planu. U skladu sa globalnim naporima, Republika Srbija je znatno unaprijedila zakonodavstvo usvojivši niz pravnih instrumenata i mehanizama, kao i ostvarila konkretne programe i planove aktivnosti u cilju učinkovitijeg sagledavanja ovog fenomena i formiranja adekvatnih strategija za njegovo iskorenjivanje.

Konačno, negativan globalni utjecaj fenomena trgovine ljudima zahteva konstantno formuliranje i donošenje zakonodavnih rješenja koja bi imala ulogu protuteže, i u tom smislu najnovija Direktiva Evropske unije 2011/36/EU i Konvencija MOR br. 189, zajedno sa Preporukom br. 201 o dostojanstvu rada zaposlenih u domaćinstvima, zauzimaju važno mjesto među raspoloživim pravnim instrumentima od koristi u borbi protiv trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije. Imajući u vidu isprepletanost globalnih kriminalnih mreža, stalnim inoviranjem rešenja i odgovora na ovo kriminalno delo, kao što su navedena dva instrumenta, bit će moguće trajno iskoreniti ovaj problem.

Summary

HUMAN TRAFFICKING FOR LABOUR EXPLOITATION: STRUCTURE AND DYNAMICS OF THE LEGAL FRAMEWORK IN THE REPUBLIC OF SERBIA

The majority of academics and experts problematize human trafficking for labor exploitation as a phenomenon related to irregular migration and state security, and the United Nations Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, which supplements the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, defines it as such. While this view marginalizes the concept of human trafficking in terms of violations of human rights and human security, this protocol has defined the very notion of human trafficking within the international legal system and, albeit heavily criticized for being too general and not easily operationalized, it launched the fight against this crime and enhanced the formulation of strategies and obligations that countries have in relation to the provision of victim support and assistance. The paper situates the issue of human trafficking in the context of labour exploitation, and focuses on the analysis of the legal framework that developed in the Republic of Serbia in the last ten years. In conclusion, the author introduces the most recent international and regional legal instruments aiming to facilitate timely and efficient combat against human trafficking for labour exploitation.

Keywords: *human trafficking, U.N. Convention against Transnational Organized Crime, U.N. Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Serbia.*

Zusammenfassung

MENSCHENHANDEL ZUM ZWECKE DER ARBEITSEXPLOITATION: STRUKTUR UND DYNAMIK DES RECHTSRAHMENS IN DER REPUBLIK SERBIEN

Die meisten Akademiker und Experten betrachten die Problematik des Menschenhandels zum Zwecke von Arbeitsexploitation durch das Prisma von irregulären Migrationen und Staatssicherheit, und als solcher wird er auch im Zusatzprotokoll zur Verhütung, Bekämpfung und Bestrafung des Menschenhandels, insbesondere des Frauen- und Kinderhandels, zum Übereinkommen der Vereinten Nationen gegen die grenzüberschreitende organisierte Kriminalität, definiert. Obwohl solcher Ansatz die Betrachtung von Fragen des Menschenhandels aus der Perspektive der Menschenrechts- und Menschen sicherheitsverletzung marginalisiert, hat er den Begriff des Menschenhandels im Rahmen des

völkerrechtlichen Systems definiert, womit man den Kampf gegen diese Straftat und eine bessere Formulierung von Strategien und Verpflichtungen der Staaten bezüglich der Unterstützung und Hilfe für die Opfer veranlasst hat. Diese Arbeit setzt die Problematik des Menschenhandels in den Kontext von Arbeitsexploitation und analysiert den Rechtsrahmen von der Republik Serbien in den letzten zehn Jahren. Am Ende der Arbeit werden Novellen im Spektrum von internationalen und regionalen Rechtsinstrumenten dargestellt, deren Ziel die Ermöglichung des rechtzeitigen und effektiven Kampfes gegen den Menschenhandel zum Zwecke der Arbeitsexploitation ist.

Schlüsselwörter: *Menschenhandel, Serbien, Rechtsrahmen.*

Riassunto

LA TRATTA DI PERSONE AI FINI DI SFRUTTAMENTO DEL LAVORO: STRUTTURA E DINAMICA DEL QUADRO NORMATIVO NELLA REPUBBLICA DI SERBIA

La maggior parte degli accademici e degli esperti osserva il problema della tratta di persone ai fini di sfruttamento attraverso il prisma delle migrazioni irregolari e della sicurezza statale, e come tale viene definita anche dal Protocollo ONU per la prevenzione, la lotta e la punizione della tratta di persone, in particolare di donne e bambini, che integra la Convenzione dell'ONU contro la criminalità organizzata transnazionale. Benché tale prospettiva marginalizzi la visione della questione della tratta di persone sotto l'aspetto della violazione dei diritti dell'uomo e della sicurezza dell'uomo, la stessa ha definito la medesima nozione di tratta di persone nell'ambito del sistema giuridico internazionale mediante cui è intrapresa la lotta contro tale reato ed ammoderna la formulazione della strategia e degli obblighi che gli stati hanno nel supportare ed aiutare le vittime. Il presente contributo comprende il problema della tratta di persone nel contesto dello sfruttamento del lavoro ed analizza il quadro normativo della Repubblica di Serbia nell'ultimo decennio. In conclusione, vengono presentate le novità nell'ambito degli strumenti giuridici internazionali e regionali che hanno quale scopo la realizzazione di una lotta tempestiva ed efficace contro la tratta di persone a fini di sfruttamento del lavoro.

Parole chiave: *tratta di persone, Serbia, quadro normativo.*